

ПРОСТОРОВЕ ЗНАЧЕННЯ ДІЄСЛОВА (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ХИМЕРНОЇ ПРОЗИ)

Ольга Бачишина

Аспірант, магістр філології,
кафедра української мови,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
79000, м. Львів, вул. Університетська 1, e-mail: olga.bachyshyna@gmail.com
UDC: 811.161.2'371'366.58

ABSTRACT

Bachyshyna Olha. The spative semantics of verbs (on the base of Ukrainian chimeric prose).

The paper deals with an analysis of characteristics of verbs with space semantic. Despite the fact that verb is one of the main language tools to denote location, it's properties in this regard have been little studied. This fact defines a relevance of the following analysis. The main distinguished feature of space semantics is statics and dynamics. Therefore we propose to add verbs that denote movement to the group of locative verbs besides the groups of locative, process-locative and action-locative verbs. Analysis of a corresponding lexicon group should embrace the semantics of subordinate syntaxemes, since they help to differentiate meaning in order to be ranged in the class of statics or dynamics. This article also examines the periphery of locative verbs. Theoretical conclusions are made on the basis of Ukrainian chimerical prose («Дім на горі» («House on the hill») by V. Shevchuk, «Лебедина зграя» («The Swan Flock») by V. Zemlyak, «Ирій» («The Clamor») by V. Drozd). The following article gives new theoretical findings that can be a basis for further analysis of language tools of space semantics in Ukrainian language and their comparison with language tools of other world languages.

Key words: verb, verbal semantics, locative semantics, space, statics, dynamics, motion.

У статті проаналізовано властивості дієслова виражати просторову семантику. Попри те, що дієслово є одним із основних засобів вираження локативності, його властивості у цьому напрямку ще мало досліджені, що й визначає актуальність відповідного аналізу. Основна диференційна ознака просторової семантики дієслова – статичність / динамічність. Тому пропонуємо до групи локативних предикатів, окрім означених груп дієслів (власне-локативні, процесуально-локативні, акціонально-локативні), зарахувати ще й дієслова руху. Аналіз відповідної групи лексики повинен відбуватися із урахуванням семантики залежних синтаксем, адже саме вони часто допомагають диференціювати значення для зарахування до одного із полюсів: статичності чи динамічності. Описано також периферію дієслів із просторовим значенням. Теоретичні узагальнення зроблено на матеріалі української химерної прози («Дім на горі» В. Шевчука, «Лебедина зграя» В. Земляка та «Ирій» В. Дрозда). Відповідне дослідження дає нові висновки теоретичного характеру, які можуть стати основою для подальшого аналізу засобів вираження просторової семантики в українській мові та порівняння їх та їх властивостей із відповідними засобами інших світових мов.

Ключові слова: дієслово, дієслівна семантика, локативна семантика, простір, статичність, динамічність, рух.

Поняття «простір» – філософське і поєднує об'єктивні властивості речей природи і суб'єктивні форми мислення, визначені культурою [12, с. 278]. Відповідно тому і єдиного означення цієї категорії немає. Проте найбільш поширеним є, все ж таки, натуралістичне розуміння простору, де простір – це форма існування матерії, її атрибут (поряд з рухом і часом); філософська категорія, що характеризує співіснування об'єктів, їх взаємодію, протяжність та структурність матеріальних систем [16, с. 545].

Питання того, яким чином мовна система передає просторові відношення вже стало об'єктом багатьох мовознавчих досліджень (М. Хаспелмен, Р. Аллен, Д. Беннет, Б. Бікел, Х. Кларк, К. Хіл та ін.). Чимало зроблено і в українському мовознавстві: у когнітивній лінгвістиці (М. Ющенко, Г. Павленко), лексичній семантиці (В. Костенюк, Л. Поліщак, Н. Степаненко, С. Фоміна, В. Головіна) та синтаксичній семантиці (І. Вихованець, В. Ожоган, В. Войцехівська). Просторове значення дієслова побіжно досліджено в працях І. Вихованця, Л. Васильєва. Проте ґрунтовного дослідження властивостей відповідної лексики виражати просторові відношення немає. Дієслово є одним із основних засобів вираження явищ позалінгвальної дійсності, оскільки є центром речення (а мова відображає дійсність не окремими елементами, а всією своєю структурою). Ці аспекти й визначають **актуальність** такого дослідження.

Мета статті – проаналізувати властивості дієслова виражати просторові значення. Джерельною базою стали твори української химерної прози, а саме: «Дім на горі» В. Шевчука, «Лебедина зграя» В. Земляка та «Ірій» В. Дрозда. Такий аналіз дозволить доповнити уже існуючі теоретичні надбання новими висновками. Крім того, відповідний матеріал ще не використовували для такого типу дослідження.

Питання відображення категорії простору в мові багатоаспектне, адже залежить від вибору підходу та методології аналізу. Для описування засобів вираження просторових відношень в окремій мові потрібно виділити типи концептуалізації, визнаючи загальний універсальний характер категорії простору [3]. В нашому дослідженні ми послугуємо таким визначенням лінгвістичного простору: «Лінгвістичний аспект простору може бути представлений як сукупність способів мовного вираження сутності філософського і фізичного аспектів» [2, с. 28].

Отже, простір – одна із форм існування матерії [12, с. 276]. За таким означенням поняття «простір» охоплює дві фундаментальні риси матеріального суцього – його протяжність і місце серед інших суцях. Протяжність є продовженням одного і того ж суцього. Кожне тіло має три виміри протяжності – довжина, ширина і висота. Вони визначають величину, розмір предмета. Місце – це просторова визначеність предмета у відношенні до інших предметів. У цьому аспекті простір постає як середовище, утворене відношенням речей. Задавши розмір тіла і вказавши його місце в середовищі, визначають його просторові характеристики [12, с. 276].

На нашу думку, до явища простору варто зарахувати також поняття руху, адже рух – це процес переміщення, зміна положення тіла відносно інших тіл у просторі [5, с. 257]. Місцезнаходження тіла під час руху можна визначити, вказавши його розташування відносно іншого тіла [15, с. 257]. Тобто рух є поняттям відносним, і його характеристики залежать від вибору точки відліку. «Рух є внутрішньою необхідністю існування матерії. З огляду на це, говорять про існування двох типів руху матерії: перший з них пов'язаний з процесом збереження якостей предмета, другий – зі зміною якісного його стану» [1, с. 192]. Опираючись на це твердження, можемо сказати, що рух (зміна положення тіла в просторі) є також однією із характеристик просторових відношень. Тіло, відповідно, може рухатися або перебувати в стані спокою. Отже, поняття руху входить в семантичне поле поняття простору.

Основним засобом вираження статички чи динаміки є дієслово. «Дієслово завжди називає процес, дію або процесуальний стан і таким чином є основною одиницею мови, що представляє дійсність як рух і за допомогою своїх граматичних категорій відносить цю дійсність до часу – реального або гіпотетичного, а також суб'єкта або об'єкта дії» [13, с. 21].

В українській мові функціонують три розряди просторових дієслів (за І. Вихованцем [6, с. 130]): власне локативні (*бути, перебувати, опинятися, розташовуватися*), процеси (*сидіти, стояти, лежати, хилитися, падати*) та акціональні (*везти, відвезти, повезти*). Буттєво-просторовими називає локативні дієслова Л. М. Васильєв [4, с. 36]. Насамперед, це стосується дієслів типу *бути, існувати, розташовуватися, жити, панувати*: ... *Старий парк, у якому **жило** гамірке гайвороння ...* [9, с. 141]; *Місце для гойдалки обрано чудове, над самим урвищем, між двома старовинними в'язами, які **панують** над Вавилоном віддавна* [9, с. 20]; ... *Все це **існувало** в той день поза ним* [14, с. 174]. «Основною семантичною особливістю дієслів, здатних сполучатися з локативом, є ознака екзистенційності: у широкому значенні вони виражають спосіб існування, властивості різних суб'єктів» [10, с. 131].

Оскільки, основною диференційною ознакою просторових властивостей дієслова, на нашу думку, є статичність / динамічність, локативні дієслова потрібно поділяти на дві великі групи:

- 1) дієслова, що передають статичні відношення;
- 2) дієслова, що передають динамічні відношення, тобто рух.

Апелюючи до класифікації І. Вихованця, можемо сказати, що власне локативні дієслова передають статику, акціональні – динаміку, тобто переміщення, зміну положення тіла в просторі. До групи дієслів процесу входять дієслова як зі статичною (*сидіти, стояти, лежати*), так і динамічною (*хилитися, падати*) семантикою.

На особливості вираження дієсловом просторової семантики впливає також залежна локативна синтаксема. У такому випадку основне семантичне навантаження падає на дієслово, і саме воно є основним категорійним засобом вираження статичності та динаміки, а вже залежний локативний конкретизатор (прислівник чи прийменниково-відмінкова форма) вказує на певне місце чи напрямок дії. І. Вихованець вказував на єдність цих двох елементів у вираженні просторових відношень на прикладі власне-локативних предикатів: «Власне локативні предикати членуються на дві частини: 1) автономну з формально-синтаксичного погляду кореневу частину, але неосновну з семантичного боку. Це елементи типу бути, перебувати, знаходитися, опинитися; 2) неавтономну з формально-синтаксичного погляду аналітичну морфемну частину, що, проте, є найважливішою з семантико-синтаксичного боку. Саме локативна аналітична морфема розмежує лексичні угруповання аналітичних локативних дієслів. Її можна назвати аналітичним дієслівним постфіксом, необхідним для оформлення лексичних різновидів предикатної локативності морфемою» [6, с. 104].

Отже, потрібно враховувати не лише власну семантику дієслів, але й те, чи можуть вони керувати локативними синтаксемами. «Адвербіальні лексеми кваліфікують як такі, що входять до структури речення здебільшого на засадах факультативної залежності й, отже, не заповнюють обов'язкових (облігаторних) синтаксичних позицій, не виступають конструктивними в структурних схемах, хоча в граматичному ладі української мови трапляються предикати, семантична природа яких вимагає поширення обставинними аргументами, що виражають локативні відношення» [11, с. 84]. В. Ожоган [11, с. 84] говорить також про те, що просторові аргументи посідають обов'язкову синтаксичну позицію в тих випадках, коли вона передбачена дієсловом-предикатом, вираженням інформативно недостатньою лексичною одиницею (часто дериваційна структура програмує прийменник, просторова семантика яких підтримується відповідним значенням залежних субстантивів). Тобто загалом просторову семантику передає такий комбінований засіб: дієслово + локативна синтаксема: *Старий склав стільця і пшов додому* [14, с. 145]; ... *Третій, цап, стояв на подевір'ї і розглядав свіжий малюнок на місяці* [9, с. 25]; ... *Дядько Денис [...] стояв біля «опеля»* [8, с. 125]; ... *А вона й собі [...] подріботила по стежці у вишняки* [8, с. 10]. Локативна синтаксема може бути виражена як прислівником: *Внизу [...] лежала річка* [14, с. 20]; ... *Нікуди звідси він уже не відійде* [14, с. 45]; так і відмінковою чи прийменниково-відмінковою формою: ... *Мчали ми на крилах давньої тітко-дядькової мрії до рідного Пакуля* [8, с. 128]; *Ті два небораки [цап та Фабіян] повагом плелися собі полем...* [9, с. 137]. Таким чином, можемо сказати, що статика та динаміка в просторі виражається такими конструкціями: дієслово + прислівник або дієслово + іменник (з прийменником чи без).

Локативна синтаксема може бути зумовлена валентністю предиката: ... *Побіг до хати*... [8, с. 9]; *Вавилон [...] стоїть [...] над річкою Чебрецем* ... [9, с. 15], чи мати детермінантний характер: ... *На високому ж суходолі відшукати джерело нелегко* [9, с. 22]; ... *Накопати торфу в болоті* [8, с. 6]. Звичайно, валентні місця не обов'язково повинні бути заповнені: *Ми мчали наперегони, мов хлопчачки* ... [8, с. 121]; ... *[Дідусь] сидів із заплющеними очима* ... [14, с. 16]; *Приїхав я по твого паливоду, Параско* [8, с. 10]. При собі обов'язковими поширювачами локативні конструкції мають ті три типи локативних дієслів, про які говорив І. Вихованець, проте, крім них, виражати просторові відношення можуть і інші групи дієслів. В такому випадку локативна синтаксема має детермінантний характер. «Детермінований елемент реалізує свої сполучувальні потенції й разом з обставинно-локативним членом виступає важливим компонентом структурно-семантичного завершення конструкції» [11, с. 84]. Із цього приводу слушно зауважив І. Вихованець [7, с. 24]: «Оскільки локативна семантика відмінків не рідко зумовлена валентністю дієслова-

предиката, а в більшості випадків – не зумовлена валентністю предиката, то вона становить перехідний тип семантики між власне відмінковими і прислівниковими значеннями. Тому одну частину просторової семантики відмінків варто розглядати у сфері відмінкового функціонування, а іншу – у сфері позаіменниковій». Таким чином, виділяємо локативність, передбачувану валентністю, та локативність, валентно не передбачувану, або детерміантну.

Передбачувану локативну валентність мають три типи локативних дієслів, визначених І. Вихованцем. Відилення дослідником саме таких груп дієслів впливає із їх назви – локативні, тобто дієслова, які передають розміщення десь чогось. Окрім статичної локації, є ще локація динамічна, тобто рух. Тому вважаємо, що до цих трьох груп потрібно додати ще й дієслова руху, які є основним засобом вираження динаміки. На позначення цих типів дієслів пропонуємо вживати термін локативні або просторові дієслова. Доцільним вважаємо також перший варіант, оскільки локація, тобто розміщення, – це співвідношення предметів в просторі. Оскільки рух є поняттям відносним, адже визначається відносно точки відліку, то його також зараховуємо до семантичної категорії «розміщення предметів у просторі». Окрім того, І. Вихованець пише, що «три підкласи локативних предикатів (власне-локативний, процесуально-локативний і акціонально-локативний) вказують на поступове збільшення валентної рамки дієслова в напрямку від власне-локативності до дії-локативності. Відповідно до зростання ознак дії посилюється локативна ознака динамічності, що виникає під впливом семантики процесу або дії. Диференційною ознакою вихідної локативності (власне-локативності) слід вважати статичність, яка при взаємодії з дієсловами процесу або дії модифікується, сягаючи своєї протилежності – динамічності» [6, с. 109]. Таким чином, вважаємо обґрунтованим зарахування дієслів руху до класу дієслів із просторовою семантикою, в якій вони є вихідними (основними) виразниками руху.

Локативна синтаксема, залежна від дієслова-предиката, може бути репрезентована трьома семантичними варіантами: із значенням статичної локації, з динамічним значенням напрямку руху і з динамічним значенням шляху руху [6, с. 109].

Таким чином, в українській мові просторове значення мають чотири типи дієслів:

Власне локативні дієслова. В аналізованих творах функціонують такі лексеми цієї групи: *бувати, бути, втрапити, залишатися, здибуватися, стати* та ін.: *Знать, є наші вдома ...* [9, с. 148]; *... В котрій [діж] із покоління в покоління залишалось на дні розчину ...* [9, с.147]; *... У крайньому її кінці, де були двері з великим навісним замком, цоколь пропадав ...* [14, с. 8]; *У шкільнім коридорі було порожньо ...* [8, с. 10]; *Сцена є і в Пакулі* [8, с. 11]; *Сусіди [...] здибувалися у місті з Дорою* [8, с. 6].

Валентно обумовлена локативна синтаксема при таких дієсловах відповідає на питання *де?*, тобто має значення місця дії і теж передає статичну локацію: *... За столом сидів директор ...* [8, с. 10]; *... З яким був у полоні ...* [9, с. 22]; *... Я був давно у місті* [8, с. 7]. Ця група дієслів, разом із залежними прислівниками та прийменниково-відмінковими формами передає власне локацію.

Часто власне локативне дієслово *бути* в реченні може упускається, особливо у формах теперішнього часу: *Хіба тільки й світу, що тут?* [9, с.148] *Знав, що вона там не одна ...* [9, с.143]; *... Їй самій уночі якось боязко на мансарді* [9, с.143].

Дієслова із значенням відсутності також зараховуємо до власне-локативних дієслів: *Котроїсь ночі не стало на озері лебедів* [9, с. 142]; — *Нема тут уборної!* — *вуркотів дід ...* [14, с. 9]; *Заходь. Данька, правда, нема. Я один...* [9, с. 148]; *...У крайньому її кінці, де були двері з великим навісним замком, цоколь пропадав...* [14, с. 8]; *... Запропастилася кудись остання гармата ...* [9, с. 16].

Процесно-локативні або процесуальні дієслова. Дієслова цієї групи одночасно позначають процес і локативний стан (*лежати, стояти, сидіти*). Не варто зараховувати сюди інші типи процесуальних дієслів, при яких функціонують прислівники чи прийменниково-відмінкові форми із просторовою семантикою: *Швидко оновлюються лише ікони в пакульського пола Саєки* [8, с. 124]; *... [Берег] ясно-зелено тополився під високим небом* [8, с. 121]; *Коло неї ріс великий каштан ...* [14, с. 10]. Такі типи дієслів набувають просторової семантики завдяки лексичним конкретизаторам, функцію яких виконують відповідні залежні компоненти, і становлять периферію засобів вираження статичності та динаміки в просторі, тому про них поговоримо пізніше. Тобто до цієї групи зараховуємо дієслова, що мають локативну сему.

Процесно-локативні дієслова поділяємо на два типи:

А) Процесно-локативні дієслова, що виражають статику: *бовваніти, валятися, вирости, витягуватися, зависнути, замирати, звисати, лежати, кластися, повісити, примикати, сидіти, стовбичити, стояти, розвертатися* та ін.: Кум Цекало [...] **стояє** збоку [8, с. 126]; *Та ми вже сиділи в широкому пласкому човні* [8, с. 122]; ... Дядько з тіткою [...] **стояли** попідручки біля «опеля» [8, с. 125]; *Там [...] стовбичило, як завше, кілька парочок* [14, с. 10]; ... Панчохи **звисали** зі сволака ... [8, с. 125]; ... Який [місяць] щойно **завис** над вітряками [9, с.25]; *Трохи далі витяглась [...] школа...* [14, с. 10]; *На столі між класних журналів бовваніла синьо-фіолетова школярська чорнильниця* [8, с. 10]; ; *Сімдесять один день пролежали червоні головки на полицях* [9, с.143]; ... *На кількох горбах [...] завис Вавилон* [9, с.15].

Б) Процесно-локативні дієслова, що виражають динаміку: *вибиратися, видряпуватися, вистрибнути, впадати, заупати (в значенні опадати), зірватися, здійматися, опадати, опускатися, падати, перевалюватися, підводиться, підстрибувати, плюхатися, скидатися, скрапувати, стрибати, стікати, ступати, текти* та ін.: ... [Горіхи] **падали** й вилущувались самі... [9, с. 21]; *Я стрибнув з печі* ... [8, с. 125]; ... *З зими, мохом, стікає* червоними ручаями день ... [8, с. 122]; *Нарешті дядько Денис [...] поважно спустився на сидіння* [8, с. 126]; *Середульша [...] потім зірвалася з гоїдалки разом із землеміром* ... [9, с. 20]; ... *Коли оберталася до старої, світила усмішкою* ... [14, с. 10]; *Наступної миті з сірого оболоча молодо вистрибнув дядько Денис* [8, с. 9]; ... [Чебрець] **вільно тече** собі у не такі вже й незнані краї – до Журбова ... [9, с.15]; ... *На стежку, в картоплю, [...] важко, смачно заупало* [8, с. 9].

Дієслова, які вказують на динамічні зміни, на нестатичне положення тіла, типу *басувати, вихляти, витинатися, звиватися, крутитися, підводиться, розливатися, розпрямитися, розтікати* та ін. також зараховуємо до цієї групи: *Галя розпрямилася біля балії* ... [14, с.10]; ... *Під дядьком басував норовистий кінь* [8, с. 9]; *Кривава барва розтеклася по річці* ... [14, с. 13]; ... *Над парканом вихляли взуті в парусинові черевики на гумовій підосшві ноги солонянського фотографа* ... [8, с. 125]; ... *Володимир аж розвернувся, роздивляючись усе те* [14, с.7]. Це так званий нецілеспрямований рух, що виражає певні зміни положення тіла. При дієсловах такого типу функціонують як статичні локативні синтаксеми: ... *Інколи розливалася на дорозі брунатна калюжа*... [14, с. 7]; ... **З правої руки трохи подаль, витиналася важка, потріскана скеля** [14, с. 7]; **Там стелився засипаний рідкими деревами узвіз** ... [14, с. 10]; так і динамічні: *Школа тяглася до косогору*... [14, с. 8]; *Ліниво звивався з димаріє літніх печей струмчастий дим* ... [14, с. 7]. Ці дієслова становлять перехідний тип між процесно-локативними дієсловами, що виражають статичні відношення та процесно-локативними дієсловами, що виражають динамічні. Тому їх зараховуємо до однієї чи іншої групи відповідно до контексту.

На статичне / динамічне значення впливає також вид дієслова (доконаний чи недоконаний). Так, наприклад, дієслово *сидіти* належать до групи процесно-локативних предикатів, що виражають статику. Проте, його відповідник доконаного виду – *сісти* – зараховуємо до процесно-локативних предикатів, що виражають динаміку, адже таке дієслово передає зміну положення тіла в просторі (те саме, що розпрямлятися, розвертатися): **Сісти** в поїзд — і ту-ту [8, с. 121]; ... [Кум Цекало] **всівся** там ... [8, с. 126].

При групі процесно-локативних предикатів (як статичних, так і динамічних) часто функціонують залежні синтаксеми із синкретичним об'єктно-просторовим значенням: *Нарешті дядько Денис [...] поважно спустився на сидіння* [8, с. 126]; ... *Твоє коріння, що глибоко вросло в пакульський чернозем*... [8, с. 8]; **З піднятих весел золотисте скрапувала вода** ... [8, с. 122]; ... *Піщана полівка впадала в чорне річище асфальтів* [8, с. 7]; ... *Щойно ступив із сінешних сутінок на залитий окропом ранкового сонця рундук* ... [8, с. 5].

Акціонально-локативні дієслова (зі значенням дії і локативності): *везти, вести, вивести, вивезти, відняти, возити, вносити, зносити, одводити, нести, переносити, переступити, підіймати, піднести, повертатися, покотити, понести, потарганити, пошпурити, пронести, привезти, приносити* та ін.: ... [На ярмарок] **комуна вивезла партію сиру**... [9, с.144]; *Гостя тим часом [...] підійшла до діжі, взяла обіруч і перенесла з лави на прип'ік*... [9, с.148]; ... **Привезти** ломаччя з лісу... [8, с.6]; ... *Явтух повіз їх [дітей] на ярмарок*... [9, с.144]; *Лук'ян побіг у комору, вніс* первачку... [9, с.148]; ... *Стріч-*

ний вітер зірвав з «опеля» [...] кузов та **покотив** назад ... [8, с. 127]; ... Прискіпливо перераховувала, що **відвезла** сестрі в гостинець ... [8, с. 6]; ... [В кошиках] **возять** сир [9, с.144]; Я [...] **несміливо переступив** поріг [8, с. 10]; ... [Кум Цекало] **підіймає** шлюзи за гати... [8, с. 126].

До цієї групи зараховуємо також дієслова, що виражають зміну розмірів певного предмета, наповнення, адже розмір – одна із головних просторових характеристик: ... **Розбухли** вони раптом у повітрі ... [14, с. 174]; ... Уже душа твоя **повниться** передчуттям здійсненого тобою ... [8, с. 8]; І [...]... **Світ раптом поширшає і спросторіє** для Володимира ... [14, с. 7]; **Ідкий чорний дим по вінця наповнив річище вулиці** ... [8, с. 126]; ... [Латка неба] **щодень меншає** над тобою ... [9, с. 23].

Основними для цієї групи дієслів є прийменниково-відмінкові форми із значенням напрямку: ... Тут вода **вперто зносила** баркас **під оболоки** паровозного диму ... [8, с. 123]; Я **спіймає** його [кузов] **під самісінким лісом і потарганив до дядька з тіткою** ... [8, с. 127]; ... Його [кума Цекала] **пошпурило в небо** ... [8, с. 126]; ... [Дядько Денис] **урочисто одів убік** правицю з капелюхом [8, с. 9]; та шляху руху: ... Я беру його **під руку і веду крізь натовп** ... [8, с. 11]; ... **Тітка несла** дійницю, повну грошей, **через вулицю**, в двір кума Цекала [8, с. 125]; ... **Пронести крізь них** [ворота] усе краще ... [9, с.17].

Синтаксеми із синкретичним об'єктно-просторовим значенням також часто функціонують із цією групою дієслів: Мати **піднесла до очей** [...] край фартуха [8, с. 10]; ... **Вивів од неї** [печі] свого лежача ... [9, с.21]; Вона **відняла фартух од очей** ... [8, с. 10]; Дядько Денис [...] **узав грушу за хвостик і повільно поніс до рота** ... [8, с. 9]. В окремих випадках спостерігаємо також синкретичне значення напрямку руху та способу дії: ... Дружно **впрялися в баркаса та потарганили супроти течії** ... [8, с. 123]; **Стрижень узав нашу посудину [...] і [...] поніс за течією**... [8, с. 122].

Дієслова руху. Дієслова цієї групи є основним виразником абсолютної динамічної локації: *бігти, зайти, діставатися, іти, їхати, йти, котити, летіти, кочувати, наздоганяти, пливти, повіятися, поминути, помчати, поспішити, проходити, прямцювати, пурхнути, розбрестися, тягтися, шугонуть* та ін.: ... **Тягтися** під гору в неволю... [9, с.142]; ... З корзини **шугонули** [...] усі до одної груші і табунцем **поминули** низько над городом [8, с. 9]; **Кози йшли та йшли** і чим ближче **підходили** до свого дому, тим мляніше їм важче ставало їм **нести розбухлі вим'я**... [14, с.14]; Ми **прямцювали** до Стрижня ... [8, с. 122]; **Іноді приїздили** по нього із далеких степових сіл, із найлютішого безводдя ... [9, с.22]; ... Місто **наздоганяло** нас ... [8, с. 122]; На цілину б **повіятися**... [8, с. 121]; **Пройшла** певз них [...] і **зайшла до директорського приміщення** [14, с.13].

Це найчисельніша група дієслів із просторовою семантикою, Тому виникає необхідність поділити їх на менші лексико-семантичні групи за певними параметрами:

А) За сферою руху:

дієслова із загальною семантикою руху: *близитися, віддалятися, мандрувати, мчати, наближатися, наздоганяти*: ... **Мчали** ми на крилах давньої тітко-дядькової мрії до рідного Пакуля [8, с. 128]; ... Який [Ірій] не **близився**, а, навпаки, **віддалявся** ... [8, с. 123]; Кум Цекало **спроквола наблизився** до передка машини ... [8, с. 125].

рух по землі (твердій поверхні): *бігати, бігти, блукати, вештати, вибігти, вибредсти, виїхати, виступити, виходити, ганяти, ганятися, гасати, гуляти, добиратися, носити, обігнати, обходити, обминати, ступати, тягтися, ходитиму, чимчикувати*: А вулицею уже **котив** дядько Денис... [9, с. 9]; **Ішов** уздовж вулички ... [14, с.7]; **Кози [...] повільно поволоклися** слідом [14, с.174]; ... **Притьма побіг** до хати [8, с. 9]; **Данько іще бігав** по ярмарку та [...] **дістається** до комуністського рундучка вдруге [9 с.144];

рух по воді: *впливати, відпливати, пливати, пливти, пропливати*: ... **Бідним городянам доводилося кілька днів по тому плавати** в човнах та ночвах [8, с. 6]; ... На плеса [...] **впливають** гуси... [8, с. 127]; ... Ми **безшелесно [...] плвли** серединою ріки з лавбет міста... [8, с. 122];

рух по повітрі: *вилітати, випурхувати, злітати, долинути, кружляти, летіти, полинуть, пролетіти, ширяти, шугонуть*: ... З корзини **шугонули** [...] усі до одної груші і табунцем **поминули** низько над городом [8, с. 9]; ... **Летить** журавель в ірїй ... [8, с. 7]; ... **Вся зграя кружляла** над ним ... [9, с. 142]; ... **Пролетіла** поміж них зелена іскра ... [14, с. 172];

Б) За мотивацією руху:

Цілеспрямований: *близитися, вибігти, вибрести, виїхати віддалятися, відпливати, ганятися, добиратися, долинути, повзти, повіятися, подріботити, поминути, прибитися, приїздити, приходити, пройти*: ... Вони **тікали** світ за очі в поля та ліси ... [8, с. 8]; *Мушка [...] метнулася до воріт* ... [9, с. 147]; ... *Халко повз* до води ... [8, с. 5]; ... *Переходити* з одного місця на інше [9, с.22];

нецілеспрямований: *блукати, вештати, ганяти, ганятися, гасати, гуляти, метатися, плавати, розбрестися, снувати, ходити*: ...Сконструйована мною ракета досі **ширяє** в космосі ... [8, с. 124]; ... *Довкола розбрелися* [...] *кози* [14, с. 172]; *Марія Яківна снувала* з віхтиком і обтирала з парт куряву... [14, с. 171]; ... *По піску ганяло* двоє го-
лих [...] дітей [14, с. 9].

При дієслова руху функціонують прислівники та прийменниково-відмінкові форми зі значенням напрямку руху та шляху руху, адже це первинне значення обох елементів: ... *Я [...] почимчикував у кінець городу* [8, с. 9]; *Лук'ян побіг у комору* ... [9, с.148]; ... *Вона виходила на колодки* ... [8, с. 5]; *Старий Іван проходить у цей час зі своїми козами берегом* ... [14, с.176]; ... *Вона й собі [...] подріботіла по стежці у вишнях*... [8, с. 10]. Лише при дієсловах, що позначають нецілеспрямований рух, функціонують прислівники та прийменниково-відмінкові форми із значенням місця дії, тобто статичної локації. Вони окреслюють місце, територію, на якій відбувається дія: ... *По ньому [танку] [...] лазили діти* [14, с. 10]; ... *Чиясь тінь блукала в комунівському саду, металася між білих бо-
гів*... [9, с.143]; *Орфей Кожушний [...] гасав по світу*... [9, с.19].

Диференціювати рух можна також за напрямками (горизонтальний (право-ліво, зад-перед) та вертикальний (верх-низ)), за траєкторією (від орієнтира, до орієнтира, попереду орієнтира, позаду орієнтира, вздовж орієнтира, через орієнтир), характером руху (прямий, по колу) тощо. Ці особливості руху виражають прислівники та прийменниково-відмінкові форми із просторовою семантикою, що функціонують при дієсловах руху, тому аналіз такого плану не є метою цієї статті.

В аналізованих творах функціонують також дієслова зі значенням «припинення руху»: ... *Сонце спинилося над найвищою горою* ... [14, с. 13]; ... *де його перепиняють греблею* ... [9, с. 15]. Зараховуємо такі дієслова до акціонально-локативних, адже вони передають дію, яка обмежує рух.

Отже, ми проаналізували усі групи локативних дієслів. Проте прислівники та прийменниково-відмінкові форми із просторовим значенням функціонують і при інших типах дієслів: ... *Рубала тупою сапкою осот на городі*... [8, с. 5]; *Одного разу так звелися битись із батьком біля обмерзлої криниці* [9, с. 22]; ... *Дзюрчить коло його литок вода*... [14, с. 172]. Проте такі елементи не варто зараховувати до засобів вираження статички та динаміки в просторі, адже дієслова такого типу не мають просторової семантики. Функціонування при таких дієсловах елементів із просторовим значенням «узгоджується з основним функційним навантаженням локативної синтаксеми – конкретизувати предикативний процес за просторовими параметрами» [10, с. 131.]. Прийменниково-відмінкові форми та прислівники із просторовою семантикою в таких реченнях мають детермінантний характер.

Варто звернути увагу також на дієслова сприйняття, а саме бачення, адже вони не виражають просторових відношень, проте в їхню валентну рамку входять локативні синтаксеми зі значенням напрямку руху та місця локації: ... *Я озирнувся на матір* [8, с. 10]; *І я [...] пильно подивився на мальованого зайчика* ... [8, с. 10]; *Зирнув у бік міста* ... [8, с. 8]; *Аж тоді зирнув на мене* ... [8, с. 9]. Вони мають значення спостереження за тим, що відбувається в просторі. Це дає підстави зарахувати їх до засобів, що виражають статичку й динаміку в просторі. Проте, звичайно, ці елементи становлять периферію засобів вираження просторових відношень та мають дещо спорадичний характер.

Те саме стосується також окремих дієслова волевиявлення: ... *Проганяв її зеть* ... [9, с.24]; *Послали мене [до Андріяна]* ... [9, с.24], адже їх валентна рамка передбачає елемент із семантикою напрямку руху, але самі дієслова просторового значення не мають.

Отже, основною просторовою характеристикою дієслів є статичність / динамічність. Дієслова із локативною семантикою поділяються на чотири групи: власне-локативні, процесуально-локативні, акціонально-локативні та дієслова руху. Статичність та динамічність в просторі виражає не лише дієслово, а й залежна прийменниково-відмінкова форма та

прислівники із просторовою семантикою, які можуть мати статичне значення місця локації та динамічні напрямку та шляху руху. Саме вони часто допомагають розрізнити статичні та динамічні відношення в процесуально-локативних дієсловах. Тому доцільно вважати конструкції «дієслово + іменник (з прийменником чи без)» та «дієслово + прислівник» єдиними комплексним засобом вираження просторових відношень, де основним у вираженні статичності та динаміки є дієслово, а прислівник та прийменниково-відмінкова форма конкретизує місце чи напрямок руху. При дієсловах із просторовою семантикою просторові прийменниково-відмінкові форми та прислівники є валентно передбачуваними. Периферію дієслів із просторовою семантикою становлять окремі лексеми дієслів сприйняття, волевиявлення та дієслів зміни вияву ознаки, які також валентно обумовлюють просторові прийменниково-відмінкові форми та прислівники. Загалом, прийменниково-відмінкові форми та прислівники із просторовою семантикою можуть функціонувати при всіх типах дієслів, що пов'язано із потребою окреслити, конкретизувати місце дії. Проте такі дієслова не мають просторової семантики, а залежні елементи – детермінанти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнов В. Х., Мішин В. М., Свіщ В. М. Філософія: Навч. пос. для аспірантів і здобувачів наук. ступеня економ. спеціальностей / В. Х. Арутюнов, В. М. Мішин, В. М. Свіщ – К.: КНЕУ, 2008. – 528 с.
2. Ачкасов В. А. От образа языкового к художественному: [опыт учителя. рус. яз.] / А. В. Ачкасов // Русская словесность: Науч.-теорет. и метод. журн. – 2005. – № 4.
3. Богуцький В. М. Особливості мовного структурування простору [Електронний ресурс] // Наукові конференції, Рубрика: Соціум. Наука. Культура, Філологічні науки. / В. М. Богуцький; Національна академія внутрішніх справ – Режим доступу: <http://intkonf.org/bogutskiy-vm-osoblivosti-movnogo-strukturuvannya-prostoru>
4. Васильев Л. М. Семантика русского глагола: Учеб. Пособие для слушателей фак. Повышения квалификации. – М.: Высш. Школа, 1981. – 184 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з. Дод., допов. на CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. — К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. — 1736 с.
6. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. Думка, 1992. – 224 с.
7. Вихованець І. Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. Думка, 1987, - 232 с.
8. Дрозд В. Г. Ірій: Повісті, оповідання. – Харків: Фоліо, 2008. – 318 с.
9. Земляк В. С. Лебедина згряя: Роман. – К.: Махаон-Україна, 2002. – 336 с.
10. Кутня Г. Двомісні семантико-синтаксичні структури з предикатами процесу в сучасній українській мові // Вісник Львівського університету. Серія філологічна – Вип. 34. – Ч. 1 – Львів, 2004. – С. 125-133.
11. Ожоган В. Локативні й темпоральні синтаксеми займенникового типу в структурі речення // Наукові записки КДПУ ім В. Винниченка. – Серія: Філологічні науки. – Вип. 80. – Кіровоград, 2008. – С.84-94.
12. Причепій Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія: Підручник / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль. – К.: Академвидав, 2007. – 576 с.
13. Русский семантический словарь. Толковый словарь, систематизированный по классам слов и значений. РАН Ин-то рус. яз.; Под общей ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: РИИЯН Ин-т рус. яз., 2007. – 952 с.
14. Шевчук В. О. Вибрані твори: Роман-балада. Оповідання. – К.: Дніпро, 1989. – 526 с.
15. Філософія: Підручник / За ред. Г. А. Заїченка та ін. – К.: Вища шк., 1995. – 335 с.
16. Філософський словник/ За ред. В. І. Шинкарука. – К.: Ред. УРЕ, 1986. – 600 с.